

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Katedra náboženských a kulturních studií

Možnosti kulturně antropologického výzkumu katolické liturgie

Autor: Martin Mecerod
Studijní program: Humanitní studia
Studijní obor: Transkulturní komunikace
Vedoucí práce: Mgr. Petr Macek, PhD.
Oponent práce: ThLic. Petr František Burda, Th.D.

Zadání bakalářské práce

Autor: Martin Mecerod

Studium: P14K0112

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Transkulturní komunikace

Název bakalářské práce: **Možnosti kulturně antropologického výzkumu katolické liturgie**

Název bakalářské práce AJ: Possibilities of anthropological research in catholic liturgy

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Předložená práce zkoumá možnost antropologického zkoumání liturgie. Zabývá se otázkou, zda kulturní antropologie, zaměřená na náboženské projevy jiných kultur, je schopna stejným pohledem vidět a podrobit zkoumání liturgické projevy katolického náboženství. Tato "antropologie liturgie" může být interdisciplinárním předmětem na pomezí religionistiky, kulturní antropologie a teologie. Práce nabídne obecné seznámení s antropologií náboženství, religionistickými a liturgickými východisky. Zkoumá a hledá vztah mezi klasickými antropologickými pojmy jako kult, rituál, mýtus, tělo, čistota a náboženskými projevy katolíků.

BOWIE, Fiona. Antropologie náboženství. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789.
BENEDIKT XVI. Duch liturgie. Vyd. 2. Přeložil Petr KOLÁŘ, přeložil Markéta KOLÁŘOVÁ. Brno: Barrister & Principal, 2012. ISBN 9788087474570. ADAM, Adolf. Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj. Vyd. 2. Přeložil Václav KONZAL, přeložil Pavel KOUBA. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 9788070219683. SKALICKÝ, Karel. Po stopách neznámého Boha. 4., rozš. vyd. Svitavy: Trinitas, 2011. Studium (Křesťanská akademie v Římě). ISBN 9788086885506. ERIKSEN, Thomas Hylland. Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6. DOUGLAS, Mary. Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu. Praha: Malvern, 2014. KULA. ISBN 978-80-87580-91-2. STEHLÍKOVÁ BABYRÁDOVÁ, Hana a Jiří HAVLÍČEK, ed. Spiritualita: fenomén spirituality z pohledu filozofie, religionistiky, teologie, literatury, teorie a dějin umění, pedagogiky, sociologie, antropologie, psychologie a výtvarných umělců: sborník transdisciplinárních esejů s mezinárodní účastí. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4206-0.

Garantující pracoviště: Katedra kulturních a náboženských studií,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Petr Macek, Ph.D.

Oponent: ThLic. Petr František Burda, Th.D.

Datum zadání závěrečné práce: 29.3.2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Praze dne 19. března 2019

Anotace

MECEROD, Martin. *Možnosti kulturně antropologického výzkumu katolické liturgie*. Praha, 2019. Bakalářská práce. Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové. Vedoucí práce Mgr. Petr Macek, PhD.

Bakalářská práce se zabývá možnostmi zkoumání katolické liturgie z pohledu kulturní antropologie. V dané práci se snažíme pomocí metod antropologie náboženství stanovit základní témata a dále se pokusíme ukázat jejich platnost i pro katolickou liturgii. Snažíme se o transkulturní pohled, ukázat, že i v rovině náboženské existují obecné kulturní prvky, a poukázat na potenciál takového zkoumání.

Klíčová slova: kulturní antropologie, liturgie, náboženství, rituál.

Annotation

MECEROD, Martin. *Possibilities of Cultural-Anthropological Research of the Catholic Liturgy*. Praha, 2019. Bachelor Degree Thesis. Faculty of Education, University of Hradec Králové. Supervisor Mgr. Petr Macek, PhD.

The bachelor thesis deals with the possibilities of exploring the Catholic liturgy from the perspective of cultural anthropology. In this work we use the methods of anthropology of religion to determine the basic themes and to try to show their validity for the Catholic liturgy. We seek a transcultural perspective, show that there are general cultural elements even at religious level and point out the potential of such exploration.

Keywords: cultural anthropology, liturgy, religion, ritual

Děkuji vedoucímu bakalářské práce Mgr. Petru Mackovi za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce. Děkuji své rodině za podporu a trpělivost.

Obsah

ÚVOD	2
1. RITUÁL Z HLEDISKA ANTROPOLOGIE A KŘESŤANSTVÍ	4
1.1. Rituál a antropologie	
1.1.1. Definice pojmu rituál	4
1.1.2. Postavení magie v náboženství	6
1.1.3. Společenská funkce rituálu	6
1.1.4. Kategorie rituálu	7
1.2. Rituál a křesťanství	8
1.3. Rituál a religionistika	9
2. LITURGIE – UVEDENÍ DO PROBLEMATIKY	10
3. SYMBOL TĚLA A TĚLESNOST V RITUÁLU A V LITURGIÍ	
3.1. Tělo jako symbol	12
3.2. Tělesnost v katolické liturgii	13
3.2.1. Některé příklady gest v liturgii	14
3.2.2. Symbol kříže, žehnání křížem jako příklad symbolického konání; pravá vs. levá strana	15
4. VYMEZENÍ SOCIÁLNÍCH HRANIC A OTÁZKA RITUÁLNÍ ČISTOTY	
4.1. „Kdo jsi?“	17
4.2. Čistota a identita u křesťanů	18
4.2.1. Rituální nečistota žen a křesťanství	19
4.2.2. Svátost pokání	21
5. PRAXE ANTROPOLOGICKÁ A LITURGICKÁ	
5.1. Teorie přechodových rituálů	24
5.2. Katechumenát a křest jako příklady přechodových rituálů	26
6. MÝTUS A ANTROPOLOGIE NÁBOŽENSTVÍ	29
6.1. Mýtus, rituál a náboženství	30
6.2. Mýtus a křesťanství	31
6.3. Mýtus a katolická liturgie	32
ZÁVĚR	34
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	35

Úvod

Náboženství je téma vlastní kulturní antropologii, je to téma mnohokrát zkoumané. Jeho nedílnou součástí je i studium rituálů. Bylo pro mě přirozené, že jsem při studiu kulturní antropologie, která je jedním ze základních kamenů transkulturní komunikace, vztahoval zkoumané jevy a výsledky i na náboženství, které je mi nejbližší, tedy na katolicismus.

Je opravdu podivuhodné, jak jsou si podobné některé základní projevy jednotlivých kultur po celém světě, jak jsme schopni jednotlivé náboženské projevy člověka účinně kategorizovat a porovnávat. Za tímto poznáním stojí celá řada badatelů, kteří patří do dějin antropologie. Ale je zde otázka, zda se postupy kulturní antropologie dají vztáhnout i na křesťanství a na jeho rituální projevy. Dnes už není snad mnoho křesťanů, kteří si myslí že ... *křesťanství ve všech svých projevech bylo připraveno Bohem až do poslední maličkosti a sestoupilo z nebe do dějin.*“ Ve skutečnosti křesťané věří že: „*Vlastní, tajemné bohatství křesťanského života je plodem vtělení Boha do dějin. Ovšem jeho dějinné, viditelné projevy nejsou vždy vytvořeny přímo Bohem nebo Kristem.*“¹ Pokud náboženské projevy zkoumáme s ohledem na nějakou základní rovinu, zjistíme, jak jsou obecně vlastní člověku a jeho povaze. Nebo je to naopak naše zakotvenost v tzv. euroatlantické kultuře, která je natolik vrytá pod kůži, že do každého náboženství nevědomky podsouváme vzorce křesťanského náboženství?

V českém prostředí není systematické zkoumání katolické liturgie z pohledu kulturní antropologie rozvinuto. Předkládaná práce si ovšem nečiní nárok na takovouto komplexní práci. Pouze se snaží najít řeckně referenční, styčné body mezi kulturní antropologií a křesťanstvím, přesněji mezi rituálem a liturgií. Mají to být spíše otázky provokující další debatu nebo směr myšlení.

V této práci bylo přihlédnuto především k těmto knihám: antropologie náboženství je zpracována ve stejnojmenné knize od Fiony Bowie, základní studii o liturgii napsal Adolf Adam a liturgii z hlediska rituálních studií se zabývá Michaela Vlčková.

---

¹ BOUBLÍK, Vladimír. *Setkání s Ježíšem*. Řím: Křesťanská akademie, 1970. Náboženská edice, s.108

V první kapitole se zabývám obecně rituálem a jeho chápáním, pokusíme se tento pojem definovat a postihnout jeho funkci. Také proto je tato kapitola obsáhlejší. Druhá kapitola se úžeji zabývá katolickou liturgií jako protipólem antropologicky chápanému rituálu. Následně se zamyslíme nad úlohou těla v náboženství, a to konkrétně na příkladu některých gest v liturgii. Čtvrtá kapitola téma těla jako systému symbolické komunikace rozvádí do roviny rituální čistoty a ptá se na souvislost s vymezením sociálních hranic skupiny. Na začátku jsme se ptali po obecných otázkách ohledně vztahu náboženství a kultury, v páté kapitole se podíváme na teorii přechodových rituálů. Ty chápu jako praxi náboženství. Posledním velkým okruhem, kterým se zabývá antropologie náboženství, je problematika mýtu. Mýtus se snažíme zachytit v poslední kapitole naší práce a zároveň tato část nastiňuje vztah křesťanství a mýtu. Na závěr stručného úvodu si dovolíme ocitovat klasičku antropologie těla a náboženství Mary Douglas, která ve své nepřekonatelné studii *„Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu“* píše: *„Čím více toho víme o primitivních náboženstvích, tím více je nám jasné, že v jejich symbolických strukturách je prostor pro zamyšlení nad velkým tajemstvím náboženství a filosofie. (...) Pavlovská antiteze vody a krve, přirozenosti a milosti, svobody a nutnosti, nebo starozákonní představy Hospodina, to vše lze osvětlit s pomocí polynéských nebo středoafriických podobně blízkých motivů.“*²

---

² DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu*. Praha: Malvern, 2014. KULA. ISBN 978-80-87580-91-2, s. 4

1. Rituál z hlediska antropologie a křesťanství

Co rozumíme pojmem, kategorií „rituál“? Rituál v obecném povědomí je něco opakujícího se, co přesahuje běžnou a všední rovinu lidského života. Rituál se nejprve vztahuje k náboženským i magickým praktikám, dále k slavnostním chvílím řekněme civilním nebo sportovním. Rituál zasahuje i do individuálního života a nemusí být v této rovině nutně něčím výjimečným, ale obvyklou velmi stereotypní činností. Vše v rituálu se koná podle osvědčených, naučených pravidel či norem. Takové jednání nemusí mít nutně nějaký racionální cíl či směr. Často se s rituálním chováním pojí určitá gesta, chování. Rituál se stal velmi důležitou kategorií a předmětem zkoumání společenskými vědami. Z výše uvedeného je zřejmé, že je velmi těžké vymyslet definici rituálu. Nás bude zajímat, jak se toto klíčové téma pokusila uchopit antropologie a jak toto vnímá liturgika. Na závěr připojíme krátkou definici z oblasti religionistiky.

1.1. Rituál a antropologie

1.1.1. Definice pojmu rituál

Antropologie vnímá rituál jako náboženské, transcendentní chování. Tento popis najdeme například u Victora Turnera: „*Předepsané formální chování pro příležitosti neodkázané na technickou rutinu; odkazuje na víru v mystické (nebo neempirické) bytosti či síly pokládané za první a poslední příčiny všech účinků.*“³ V této definici cítíme snahu o rozlišení rutinního chování a náboženského jednání. Bobby Alexander definuje takto: „*Rituál definovaný těmi nejjobecnějšími a nejzákladnějšími pojmy je představení či předvedení, naplánované nebo improvizované, kterým se realizuje přechod od každodenního života k alternativnímu kontextu, v jehož rámci je proměněn všední den.*“⁴ Vidíme zde dynamiku pojmu, který mění běžný život v něco

---

³ BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789, s. 149

⁴ Tamtéž

transcendentního pojem vycházející z každodenního světa. Definice jsou to sice klasické, ale nepostihují celou šíři pojmu, chybí zde roviny komunikace, psychologická a emociální a rovina symbolická.

U Fiony Bowie můžeme najít i tuto citaci: „*Rituál je kulturně zkonstruovaný systém symbolické komunikace. Je tvořen strukturovanými a uspořádanými sledy slov a činů, často vyjadřovanými více prostředky, jejichž obsah a uspořádání se vyznačují různým stupněm formálnosti (konvencionálnosti), stereotypů (strnulosti), kondenzace (syntézy) a redundance (opakování).*“⁵ V případě náboženského rituálu či obřadu je hlavní složkou probíhající události účast skupiny, uvádění shromážděných ve spojení s posvátnými silami je klíčovým prvkem onoho jednání.⁶ Robert F. Murphy píše: „*Rituály jsou inscenované události, které se pokaždé řídí standardními předpisy. Účastníci se totiž stávají součástí aktu nebezpečně blízkého věcem posvátným, a musí být proto tomu odpovídajícím způsobem na tento posvátný stav připraveni.*“⁷ Proces, jímž se účastníci dostávají do rituálního stavu, se nazývá sakralizace a je jedním ze společných rysů všech rituálů. Znakem tohoto zvláštního rituálního stavu je potlačení či pokoření sebe sama vedoucí k přechodu do posvátného (změněného) stavu.⁸ Požadavek na rituální očistu je jedním z aspektů této změny identity. I v křesťanství známe tyto řekněme techniky pomáhající změně stavu – půst, očištná koupel, kající modlitby a zpytování svědomí, pohlavní abstinence či jiné prvky askeze.

Můžeme také mluvit o ritualizaci, což je aktivita záměrné kultivace, proces vzniku rituálního chování.⁹

Velmi zjednodušeně můžeme rituály v antropologii popsat jako rituály výroční, přechodové a situační.

---

⁵ Stanley Jeyraja Tambiah, citováno dle BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789, s. 151

⁶ Viz MURPHY, Robert Francis. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-858-5053-2, s. 186

⁷ Tamtéž, s. 186

⁸ Tamtéž, s. 186

⁹ VLČKOVÁ, Michaela. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Malvern, 2017. ISBN 978-807-5301-031, s. 20

1.1.2. Postavení magie v náboženství

Na tomto místě je vhodné upozornit na jednu součást duchovního života, kterou je magie. Rozdíl mezi náboženským chováním a magickým je v jejím praktickém zaměření, v používání různých prostředků k zajištění žádaného výsledku. Magie se zabývá nadpřirozenými silami a také strašidelnými a nebezpečnými jevy a předměty, což je jev posvátný a zde magie hraničí s náboženským chováním.

Ale magie nutně nepotřebuje duchy či jiné zprostředkování, magie účinkuje automaticky a často zcela nechtěně. Jako příklad uvádí Murphy rozbití zrcadla či přeběhnutí černé kočky přes cestu.¹⁰ „Kouzlo vytváří iluzi, že lidé jsou vládci svého osudu, svého prostředí, nikoliv jeho loutkami.“¹¹ Fiona Bowie shrnuje tyto klíčové prvky: ideu životní síly a ideu konečného dobra ve smyslu konečně velké množiny dober.¹²

1.1.3 Společenská funkce rituálu

Rituál využívá pro komunikaci poselství symbolických akcí, které formují nebo transformují společenský prostor.¹³ Podání ruky je symbolická akce, která nabízí zprávu o přátelství a čestnosti a zcela mění dosavadní status quo. Z této definice vyplývá podstatný znak rituálu – rituál nemusí nutně sdělovat informace o úmyslech jednajících. S tím, komu podávám ruku, nemusím mít skutečně dobré úmysly, ale protože je to společensky vyžadované, tak mu ji podám. Tento rituál možná nakonec prolomí ledy a „srdce zjihnou“ nebo umožní udržet naši nevraživost v mezích společenské normy.

Zdá se, že rituál je obecně dobrý a všeobecně přijímaný, ale nemusí tomu tak být. Pokud účast na rituálu není podpírána vnitřním přesvědčením, stane se terčem kritiky a dřív či později bude takový vyprázdňovaný rituál odmítán. Mary Douglas zná tři formy odklonu od rituálu – pohrdání vnější formou, soukromá internalizace vnější rituální

---

¹⁰ MURPHY, Robert Francis. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-858-5053-2, s. 180–181

¹¹ Tamtéž, s. 181

¹² Viz BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789, s. 209

¹³ SCHIRCH, Lisa. *Ritual and symbol in peacebuilding*. Bloomfield, CT: Kumarian Press, c2005. ISBN 978-1565491946, s. 16–17

formy a příklon k humanistické filantropii.¹⁴ „Jeho průvodními jevy jsou: zdůrazňování vnitřní zkušenosti a opovrhování formou jejího standardizovaného vyjádření, preference intuitivních forem vědomostí, odmítání zprostředkujících institucí, příklon k větší etické senzitivitě.“¹⁵ Nakonec může dojít až k odmítnutí a ke zrušení komunikace prostřednictvím komplexního symbolického systému.

Ritualismus (ve smyslu zvýšené pozornosti pro symbolické jednání¹⁶) se vždy znovu prosadí v novém kontextu vztahů.

1.1.4 Kategorie rituálu

Antropologie se v souladu s pozitivistickými východisky snaží o kategorizaci předmětů svého oboru. Tak se také pokouší uchopit i svět rituálů. Ty se dají klasifikovat do následujících kategorií.

Rituály sympatetické se zakládají na víře v působení podobného na podobné, opaku na opak, nádoby na obsah a naopak, slova na čin.¹⁷ Na druhé straně kontaktní rituály si zakládají na materiálnosti a přenosnosti vrozených nebo získaných vlastností dotykem nebo na dálku.

Rituál má buď okamžitou účinnost bez zásahu autonomního činitele jako prokletí nebo uhrnutí a je tedy rituálem přímým, nebo účinkuje nepřímě. Nepřímý rituál uvede do pohybu onu autonomní sílu, božstvo či ducha, kteří zasáhnou ve prospěch osoby provádějící rituál. Jako příklad mohu uvést modlitbu či kult jako takový. Rituál se může posuzovat jako neosobní či s animistickým základem (studiem sympatetických rituálů se zabývala animistická škola, dynamistická škola stála v jejím protikladu). Může se dále rozlišovat dle jeho působení na rituály pozitivní, jak říká van Genepp, projev vůle převedený v čin,¹⁸ nebo naopak na negativní, jako je tabu. Tabu jako příkaz „nejednat“. Van Genepp podotýká, že každý rituál v základě může patřit do čtyř

---

¹⁴ Převzato z VLČKOVÁ, Michaela. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Malvern, 2017. ISBN 978-807-5301-031, s. 23

¹⁵ VLČKOVÁ, Michaela. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Malvern, 2017. ISBN 978-807-5301-031, s. 24

¹⁶ Mary Douglas, dle VLČKOVÁ, Michaela. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Malvern, 2017. ISBN 978-807-5301-031, s. 24

¹⁷ VAN GENNEP, Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1997. Mythologie. ISBN 80-710-6178-6, s. 17

¹⁸ Tamtéž, s. 17

kategorií zároveň a každý daný rituál lze dělit šestnácti různými způsoby. Jeden rituál může být posuzován z různých úhlů, vždy záleží na poměru a je potřeba fenomén studovat v celku, nejen jeho dílčí části.

Pokus roztřídit a definovat něco tak neuchopitelného, jako je rituál, nemá valných výsledků. Než stanovovat kategorie, je lepší mít nástroj, škálu, pomocí které se rituál dá popsat.

Tyto škály mohou být následující: náboženský – sekulární; tradiční – improvizovaný; formální – neformální; socializační – transformační; konstruktivní – destruktivní.¹⁹

1.2. Rituál a křesťanství

Rituál v křesťanství je chápán úzce, a to ve smyslu kultu, jako vlastní náboženská praxe. Tato náboženská praxe křesťanských církví je od dob humanismu označena slovem liturgie. Rituál je v katolickém prostředí především název pro liturgickou knihu²⁰. Rituál obsahuje texty a pokyny knězi ke slavení bohoslužby. Ne však pro biskupa, ten má vlastní závazné texty. Rituál lze chápat jako sbírku obřadů i místních církví či řádů. Katolická církev zná i Římský rituál, výsledek reformy Tridentského koncilu, vydaný roku 1614 papežem Pavlem V. Dnes byl v podstatě nahrazen dílčími příručkami pro jednotlivé svátosti a obřady. Ritus také označuje v jazyce liturgistů místní způsob či tradici slavení bohoslužby. Díky úzkému propojení bohoslužby a života církve tento výraz označuje i celý řád církevní obce, jiným slovem liturgické rodiny. Západní, katolická církev používá římský ritus, východní církve používají vlastní, například byzantský ritus.²¹ Velmi podobně se o ritu vyjadřuje antropologie. Chápe tak „... *konkrétní jednání uskutečňované v určitém čase na určitém místě (...) a odlišitelné od jednání běžného; jako soubor určitých úkonů známých a rozpoznatelných pro širší spektrum lidí určité kultury.*“²²

---

¹⁹ SCHIRCH, Lisa. *Ritual and symbol in peacebuilding*. Bloomfield, CT: Kumarian Press, c2005. ISBN 978-1565491946, s. 19

²⁰ BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008. Teologie (Vyšehrad). ISBN 978-807-0219-652., s. 423

²¹ BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008. Teologie (Vyšehrad). ISBN 978-807-0219-652, s. 424

²² VLČKOVÁ, Michaela. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Malvern, 2017.

1.3. Rituál a religionistika

Snažíme se zde o mezioborový pohled a v otázkách týkajících se náboženství je vhodné se zeptat i religionistiky jako speciální vědy. Ta zná a používá výraz ritus. Jan Heller poukazuje na jeho původní význam v latině – řád a potažmo svatý řád. Religionistika pak chápe tento výraz jako obřad a snaží se jej vnímat v celé šíři.

Jan Heller definuje: „... *ritus je soubor kultických akcí s pevným pořadem.*“²³ Je zde také zajímavý vztah mezi mýtem a kultem, či rituálem: „*co vyjadřuje kult akcí, opisuje mýtus příběhem.*“²⁴

ISBN 978-807-5301-031, s. 20

²³ HELLER, Jan a Milan MRÁZEK. *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*. 2., rev. vyd. Praha: Kalich, 2004. Studijní texty (Kalich). ISBN 80-701-7721-7., s. 96

²⁴ Tamtéž

2. Liturgie – uvedení do problematiky

Liturgie v doslovném překladu z řečtiny znamená dílo lidu. Tedy ve smyslu služby vykonávané pro blaho lidu. V Bibli se toto slovo vyskytuje v Septuagintě²⁵ v různých přenesených významech. Ve Skutcích se vyskytuje ve významu bohoslužby a také označuje prostřednickou činnost Krista: „*Avšak Ježíš dosáhl vznešenější služby, právě tak jako je prostředníkem vyšší smlouvy, založené na lepších zalíbeních.*“²⁶ Liturgie je tedy bohoslužbou, rituálem křesťanských církví. Liturgie je plnou součástí teologie, má hluboký, až mystický rozměr a hloubku. Pro křesťany není jen pouhým souhrnem ceremonií a předpisů. Liturgikové hovoří o svaté výměně, dialogu mezi Bohem a člověkem. „*Liturgie je aktivní společenství velekněze Ježíše Krista a jeho církve vedoucí k posvěcení člověka a k oslavě nebeského Otce.*“²⁷ V křesťanství má liturgie přesah do běžného života. Vykonáváním veřejného a společného rituálu náboženský život nekončí, ale naopak má být jeho zdrojem. Nový zákon i církevní tradice požadují život v Kristu, poslušnost Otci a službu bratřím.²⁸ Zde jasně vidíme, že katolický rituál – liturgie vytváří a sjednocuje komunitu, má výrazný formační rys.

Výraz bohoslužba, který je někdy českým ekvivalentem liturgie, musí být podle křesťanů chápán jako Boží služba obci, ale zároveň služba obce před Bohem. Adam rozlišuje slovo kult ne jako synonymum, ale jako část liturgie. A to tak, že kult označuje onu lidskou stránku liturgické akce a konání. Právě tato část by měla být předmětem antropologie náboženství, podrobit ji stejným kritériím jako jiné rituály.

Jsem si vědom, že z pohledu křesťanů se jedná o povrchní přístup, který není schopný pojmut celé bohatství a tajemství, ale nechceme suplovat teologické zkoumání. V dokumentu II. vatikánského koncilu *Sacrosantum concilium* se uvádí: „*Liturgie je*

---

²⁵ Překlad Bible do řečtiny

²⁶ List Židům 8,6

²⁷ ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Vyd. 2. Přeložil Václav KONZAL, přeložil Pavel KOUBA. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 9788070219683, s. 19

²⁸ Srovnej KOPEČEK, Pavel. *Liturgické hnutí v českých zemích a pokoncilní reforma*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2016. ISBN 978-807-3254-193

*také veřejná bohoocta, kterou koná tajemné tělo Ježíše Krista, a to hlava i údy.*²⁹ Tento dokument také klade velký důraz na studium liturgie, které má vést k většímu pochopení a prohloubení. Křesťanskému kultu také slouží umění a architektura. I z tohoto důvodu je vhodné zkoumat vnější podobu liturgie. Ta je člověku, který není součástí církve, nejnáze přístupná a často také jediná, která křesťanství reprezentuje v sekularizovaném světě. Nesmíme zapomenout na mimoliturgické projevy – především lidovou zbožnost a pověřčivost, i ta patří k antropologii náboženství. Je viditelným projevem víry. Křesťanský – potažmo katolický – rituál je právě touto lidskou stránkou. Katolický rituál se významně podílí na tom, co známe jako západní kulturu. Ale je schopný reagovat i na kulturní či spirituální podněty jiných okruhů či národů. Liturgické hnutí 20. století poznalo tento rys spočívající v inkulturaci a adaptaci na měnící se společnost. *„Právě s pomocí a prostřednictvím své kultury, přijaté a proměněné Kristem, mají věřící možnost oslavovat Boha formou jim vlastní a blízkou.*³⁰

---

²⁹ Konstituce o posvátné liturgii: *Sacrosanctum Concilium* [online]. 1963 [cit. 2019-03-19]. Dostupné z: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19631204_sacrosanctum-concilium_cs.html, odst. 8

³⁰ KOPEČEK, Pavel. *Liturgické hnutí v českých zemích a pokoncilní reforma*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2016. ISBN 978-807-3254-193, s. 10

3. Symbol těla a tělesnost v rituálu a v liturgii

3.1. Tělo jako symbol

Tělo je společné všem lidem bez ohledu na pohlaví, náboženství, jazyk a národnost. Antropologie tedy vnímá tělo jako užitečný nástroj komunikace. Nezabývá se biologií, ale symbolickou klasifikací. Chceme se nyní podívat, zaměřit, na vztah mezi symboly, náboženstvím, tělem. Na to, jak konkrétně vnímá tělesnost katolická liturgie a jak s ní pracuje, jaká gesta používá.

Symbole nás obklopují, každý je schopen chápat jejich významy. Jsou to kulturní konstrukty, jejichž poselství je bez všeobecného uznání. Symbol má význam ne sám ze sebe, ale v síti kulturních vztahů.

Symbol je něco, co zastupuje či představuje něco jiného.³¹ Zlatý předmět může symbolizovat zámožnost, sociální statut, ale u mystika symbolizuje světlo boha, odlesk boží slávy. „*Symbol je spojením vnějšího, materiálního prvku, jenž je přístupný našim smyslům, a skrytého, vnitřního smyslu, k němuž smysl vnější odkazuje, jehož je vyjádřením.*“³² Smysl symbolu také spočívá v jeho možnosti sjednocovat lidskou zkušenost. Pochopit, co nám symbol sděluje, znamená sjednocení naší zkušenosti. Symbol má význam jen ve vztahu k jiným symbolům tvořícím součást téhož kulturního celku. Jeho význam není vnitřní, není to jeho vlastnost. Znak má jen jednu rovinu významu, znak je souvislost mezi pojmenováním a významem.³³ Rozdíl mezi symbolem a znakovou spočívá v mnohoznačnosti symbolu a porozumění závisí na interpretaci.

Tělo má výjimečné postavení, je to jediný objekt, který vnitřně zakoušíme všichni. Shodnost našich těl z nich činí obzvláště užitečné nástroje k vyjadřování se

---

³¹ BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789, s. 47

³² VLČKOVÁ, Michaela. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Malvern, 2017. ISBN 978-807-5301-031, s. 15

³³ Viz Znak (lingvistika). In: Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2019-01-31]. Dostupné z: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Znak_\(lingvistika\)#Modern%C3%AD_teorie](https://cs.wikipedia.org/wiki/Znak_(lingvistika)#Modern%C3%AD_teorie)

o společnosti. Tělo může být také symbolem lidské duše. Tělo je díky své všudypřítomnosti a tvárnosti tolik obtíženo symbolikou. Pro toto postavení těla v kulturách je velká pozornost věnována také tělesným úkonům a postojům a jejich úloze v rituálu obecně.³⁴

3.2. Tělesnost v katolické liturgii

Také katolický rituál klade důraz postoj člověka při modlitbě, kdy jeho gesta mají zrcadlit a jsou symbolem dialogu mezi Bohem a křesťanem. „*Liturgie je konáním, v němž dochází k vyjádření určitého obsahu, jímž je Boží spásný příklon k člověku a odpověď chval, díků a proseb člověka, shromážděného společenství, směřovaná k Bohu.*“³⁵ Celá liturgie je touto symbolickou komunikací. Výrazové formy v liturgii, které prošly dlouhým vývojem v dějinách, vyjadřují vztah k posvátnému. Vyjádření se děje právě skrze symbol, jenž je prostředkem sebepoznání a sebenalezení. Křesťané věří, že Bůh se člověku přizpůsobil až k inkarnaci, ke vtělení. Kristus je Boží Syn, křesťané chápou Krista jako úplného člověka. Tím povýšil tělo zatížené hříchem a zmrtvýchvstání na konci dějin se stalo konečným cílem křesťana.

Katolická církev prožívala na přelomu 19. a 20. století liturgické hnutí. To upozorňovalo na nešvary, omyly a celkový úpadek liturgie, kdy se z živé radostné oslavy a shromáždění společenství stal formální, rigidní rituál vzdálený a nepochopený běžnými věřícími. Liturgické hnutí kulminovalo na II. vatikánském koncilu a druhá polovina 20. století byla ve znamení velké obnovy katolického rituálu. Velkým úspěchem této obnovy byla reforma textů, rituálů, snaha o hluboké studium dějin liturgie a rozmach liturgiky. Myslíme si však, že tato intelektuální obnova alespoň z části pominula nonverbální složku rituálu. Ano, současná mše a obřad mají dialogickou formu v národních jazycích, ale co gesta a postoje? Římský ritus je v souladu s tradicí intelektuální, ale dnešní doba je plná symbolů, obrazů, rychlých zpráv zaměřených na fyzickou, smyslovou zkušenost. Liturgie byla očištěna od mnohoznačnosti a od nečitelných symbolů, byla zjasněna pro pochopení současným člověkem. Má tato obnova pokračovat dál směrem k inkulturaci do našeho světa?

---

³⁴ Srovnej BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789, s. 45–50

³⁵ Viz Vlčková, 2018, s. 18

3.2.1. Některé příklady gest v liturgii

Aktivní účast – jsou to jen odpovědi a společné modlitby kněze a lidu a zahrnutí laiků do průběhu rituálu, nebo k tomu patří i rituální pohyb? Například středověk zná liturgická dramata a jsou zmiňovány případy (nejspíše legendární), kdy byl obrácen na křesťanství herec během antického dramatu karikující bohoslužbu. Tedy samo fyzické provedení určité činnosti má moc přivolat následně vnitřní efekt.³⁶ Nebo je modlitba a obecně náboženský prožitek činností intelektuální. O tom, jak se má kněz chovat a jaká má dělat gesta, jsme z historie liturgie podrobně informováni. Ale jaká gesta dělali a jak se chovali věřící? To vlastně nevíme, ale určitě jen neseděli a zbožně nekoukali. Ze středověku je znám extatický způsob modlitby sv. Dominika, který chvíli seděl, chvíli chodil, chvíli klečel, ale i tleskal a mluvil i křičel. Vždyť i pravoslavná bohoslužba, známá dlouhými zpěvy, kadidlem a ikonostasem je vlastně plná pohybu a vzrušení.

Kněz neustále chodí tu jednou brankou, tu druhou brankou ikonostasu, neustále mává kadidelnicí, lid chodí k ikonám, modlí se, líbá ikony a rozsvěcí a zháší svíce.

Je typické, že mezi reformovanými liturgickými knihami stále chybí procesionál, procesí z liturgie snad vymizelo úplně. Současná katolická bohoslužba je tedy velmi statická, obsahuje vlastně jen stání, sezení a klečení, občas i chůzi.

Vzpřímený postoj je obrazem člověka poutníka připraveného vyrazit k Bohu. Ten, kdo stojí před Bohem, je připravený ke službě. Podobnou myšlenku vyjadřuje modlitba po proměňování: „...vzdáváme ti díky za to, že smíme stát před tebou a můžeme ti sloužit.“ Klíčový termín křesťanské teologie napovídá změnu postoje – zmrtvýchvstání.³⁷

Klečení je také známo ze starověku, ale i koncil v Nicei nařizuje při modlitbě postoj ve stoje. Někdy katolíky šokují projevy afrických či letničních církví nebo i samotný gospel. Vždyť liturgie má být oslavou živého těla Kristova a jistě se barokní katolík nebál projevit v kostele hluboké emoce.

---

³⁶ srovnej KWIECIEŃ, Tomasz. *Chvála těla: tělesný rozměr liturgie*. Praha: Krystal OP, 2017. ISBN 978-80-7575-019-8

³⁷ Tamtéž, s. 72

Jiným častým postojem je sezení. Postoj vsedě je postojem učedníka.³⁸ Tělo je v klidu a je připraven přijmout slovo. Apoštolové seděli, když přijali Ducha svatého.

Klanění, typický projev pokory a úcty, je znám i ze Starého zákona.³⁹ Kněz při bohoslužbě rozpíná ruce – můžeme zde vidět jeho ztotožnění s Kristem na kříži.⁴⁰

3.2.2. *Symbol kříže, žehnání křížem jako příklad symbolického konání; pravá vs. levá strana*

Kříž je vůbec typickým a poznávacím znakem křesťanství a liturgie vůbec. Každý křesťan se i mimo bohoslužbu žehná znamením kříže. Inocenc III. píše: „*Znamení kříže děláme třemi prsty, protože si jím připomínáme Nejsvětější Trojici – jak o tom mluví prorok: ‚Kdo zavěsil třemi prsty veškerou masu země?‘ – a to tak, že nejdříve postupujeme shora dolů a pak zprava doleva, protože Kristus sestoupil z nebe na zem a přešel od Židů k pohanům.*

Někteří ho dělají zleva doprava, protože máme přejít z bídy do slávy, tak jako Kristus přešel ze smrti do života a z pekla do nebe, zvláště proto, abychom sami sebe i druhé označovali stejným způsobem. Víme, že když označujeme znamením kříže druhé, děláme to zleva doprava. Když se ale podíváme pozorně, tak i druhým děláme znamení kříže zprava doleva, protože je takto neoznačujeme zezadu, ale tváří k sobě.“⁴¹ Malé gesto, ale tak bohatá symbolika, malé lidské gesto spojující věřícího s Bohem. To je jedno z mnoha gest, které si díky svému významu zaslouží hlubší antropologické srovnávací studium. Přešlo z roviny rituálu do roviny rutiny, je nedílnou součástí toho, co nazýváme západní kultura. Vysvětlení Inocence III. je vysvětlením symbolu, znamení kříže mělo i řekněme praktický význam, a to exorcismus – znamením kříže se zahání zlo, znamení kříže může i uzdravovat duši. Znamení kříže je tedy také očištným rituálem. A také vnějším znamením se křesťan snaží připodobnit se či se ztotožnit s Kristem.

---

³⁸ KWIECIEŃ, Tomasz. *Chvála těla: tělesný rozměr liturgie*. Praha: Krystal OP, 2017. ISBN 978-80-7575-019-8, s. 95

³⁹ Kniha Sírachovec, některé žalmy

⁴⁰ KWIECIEŃ, Tomasz. *Chvála těla: tělesný rozměr liturgie*. Praha: Krystal OP, 2017. ISBN 978-80-7575-019-8 s. 74

⁴¹ Citováno dle KWIECIEŃ, Tomasz. *Chvála těla: tělesný rozměr liturgie*. Praha: Krystal OP, 2017. ISBN 978-80-7575-019-8, s. 86

Všimněme si jaký dává Inocenc III. důraz na použití rukou levá – pravá. Kulturního rozdílu ve vnímání levé a pravé strany si první všiml na začátku 20. století Robert Hertz: „*U Maorů je pravá strana posvátná, je to místo, kde sídlí dobré a tvůrčí síly; levá strana je stranou profánní a jediné čím disponuje, jsou – jak ještě uvidíme – jisté rušivé a podezřelé síly ... pravá strana je ‚stranou života‘ (a síly), zatímco levá je ‚stranou smrti‘ (a slabosti). Vlivy přinášející zdar a štěstí a vlivy životodárné do nás vstupují z pravé strany a skrze ni, a naopak smrt a trápení pronikají do jádra naší bytosti zleva.*“⁴² V tomto světle je dobré si povšimnout například v rubrikách či instrukcích důraz na to, zda se daný úkon koná levou či pravou rukou. Zda si účastník rituálu má stoupnout na levou či na pravou stranu oltáře. Proč tomu tak je, proč naše ruce, které jsou přece stejné, nejsou stejné. Snad je to přirozená orientace člověka ke slunci, které vychází na východě a na levé straně je pak sever, studený a tmavý.⁴³ Snad je to dáno „šikovností“ pravé ruky. Ale i to může být jen kulturním konstruktem.

Praváctví je rozšířenější než leváctví a je pravděpodobně geneticky podmíněno.⁴⁴ Levorukost je především z hlediska kulturního i biologického anomální a nečistá.

Každý věřící, který přichází do chrámu, se žehná křížem a svěcenou vodou. Kropenka se nachází vždy u vstupu, je odkazem a připomínkou křtu. Toto žehnání se na první pohled jeví jako výroční rituál. Ale jeho symbolika může mnohem hlubší. Věřící stojící ve vstupu je na západní straně (pokud je chrám stavěn ideálně) a hledí dle tradice k oltáři. Ten by měl být v závěru chrámu, tedy na východní straně. Východní strana je dle tradice spojována s místem, kde leží ráj. Obdobně tuto orientaci vnímají i další dvě abrahámovská náboženství – islám a judaismus. Pokud je chrám ideálně orientován, tak vycházím na cestu z hříchu, ze světa směrem k ráji, vchod do kostela je začátkem této cesty. Jan 10, 9 Tak jako život křesťana začíná očistou – křtem, pak je žehnání svěcenou vodou připomínkou této očisty, nového zrození. Žehnání křížem má jednoznačně charakter liminálního rituálu.

---

⁴² BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789, s. 49

⁴³ Srovnej BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789, s. 50

⁴⁴ Bližší informace viz Lateralizace mozkových hemisfér. In: Wikisofia [online]. [cit. 2018-11-23]. Dostupné z: https://wikisofia.cz/wiki/Lateralizace_mozkov%C3%BDch_hemisf%C3%A9r

4. Vymezení sociálních hranic a otázka rituální čistoty

4.1 „Kdo jsi?“

Otázka „kdo jsi“ má mnoho odpovědí. Odpověď bude záviset na kontextu, na vztahu k tazateli, na tvé schopnosti odhadnout důvod takové otázky. Křesťan může odpovědět, že je jedinečnou osobností existující před svým zrozením, nadanou nesmrtelnou duší a stvořenou podle obrazu Božího. Taková odpověď jedince řadí do prostředí či do konkrétní sociální skupiny. Nejsme izolovaní jedinci, ale náležíme k mnoha sociálním skupinám, například rodině, obyvatelům města, členům církve, pracovního kolektivu nebo máme státní občanství či rodný jazyk. S každou touto skupinou se můžeme vyhraněně identifikovat a přijmout pravidla členství takové skupiny. Členství skupiny může být velmi otevřené nebo naopak velmi přísně regulováno a výlučné. Přesto vždy existují hranice vymezující, kdo do ní patří a kdo nikoli. A tyto hranice přitahují pozornost antropologů. Snaží se pochopit tato často i nepsaná pravidla určující vlastnosti daného společenství. Svoji konkrétní identitu si vlastně neuvědomujeme až do chvíle konfrontace s jinou a odlišnou skupinou: „*Kdyby byl každý člověk černoch, barva pleti by nehrála žádnou roli. Černá by byla jen barvou pleti a tím by to končilo.*“⁴⁵

Hranice mohou mít fyzickou podobu jako zdi kláštera nebo mohou být rázu pojmového a vyjádřené idejemi, rituály a věroučnými systémy. Mary Douglas v této souvislosti ukazuje fyzické tělo jako symbol skupinové identity. Hranice těla jsou metaforou hranice skupiny. Už v předchozí kapitole jsme se snažili popsat vztah těla a rituálu, řešili jsme otázku polarity a naznačili jsme blízkost k univerzální symbolické soustavě. Je vlastností mnoha kultur a náboženství, že dávají důraz a ritualizují mnohé projevy našeho lidského těla, jako jsou menstruace, porod apod. Různé kultury mají různé představy a vztah k znečištění. Podle Douglasové existuje vztah mezi symbolikou těla, představami o znečištění a povahou příslušné společnosti. Zaměření se na fyzické hranice těla obvykle predikuje úzkostlivost v oblasti sociálních hranic. Pokud se skupina snaží ovládat fyzické tělo, bude se pokoušet ovládat i čistotu dané skupiny. Mary Douglas ve své studii o izraelských pravidlech očišťování píše:

---

⁴⁵ BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789, s. 73–75

„Izraelci byli ve svých dějinách vždy velmi utiskovanou menšinou. V jejich náboženských představách bylo vše, co souviselo s tělem, znečišťující: krev, hnís, výkaly, semeno atd. Ohrožené hranice jejich státu se dobře odrážejí v jejich péči o celistvost, jednotu a čistotu fyzického těla.“⁴⁶ Funkcí takových tabu je oddělit svoje společenství od jeho pohanských sousedů.

4.2. Čistota a identita u křesťanů

Pokud shrneme hypotézu Mary Douglas, že zranitelné skupiny budou regulovat hranice těla i hranice společnosti, můžeme se ptát, zda a jak se to projevuje v křesťanství a katolické liturgii.

Už Mary Douglas se stala průkopnicí ve studiu židovských alimentárních tabu a můžeme se oprávněně ptát, zda tyto prvky přejalo i křesťanství. Ke škodě antropologů těla a náboženství odmítá Kristus jako pravý reformátor (smyslem Kristova působení nebyla pouze reforma, ale naplnění Starého zákona⁴⁷) lpění na neživém rituálu, odhaluje formálnost židovského náboženství – judaismu. Porušuje mnohé zvyklosti a nařízení judaismu, setkává se s vydědenci, nemocnými leprou, lidmi pochybné pověsti. Porušuje sabbat a očišťuje chrám. Kristus se v očích Židů jednoznačně rouhal: „*Tak znovu přišli do Jeruzaléma. Když se procházel v chrámu, přistoupili k němu vrchní kněží, znalci Písma a starší lidu se slovy: „Jakým právem to všechno děláš? Kdo tě k tomu zmocnil?!“*“⁴⁸ Kristus se stavěl proti chápání náboženství ze strany kněží, viz jeho podobenství o zlých vinařích. Měl na mysli vnitřní obrácení a to přejalo křesťanství do svého učení o hříchu. Hřích je jediné znečištění, se kterým se v tomto náboženství počítá. „*Ne co vchází do úst znesvěcuje člověka, ale co z úst vychází, to člověka znesvěcuje.*“⁴⁹ Stejně tak Kristus odmítá představu tělesného postižení jako trestu za hříchy, třeba i rodičů či předků. Ve Starém zákoně a potažmo v judaismu je hřích především porušením smlouvy s Bohem a v tomto smyslu můžeme

---

⁴⁶ Mary Douglas, citováno BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789

⁴⁷ TÖRÖK, Dan. *Vztah křesťanství a judaismu na počátku společných dějin*. Teologické texty: *Časopis pro teoretické a praktické otázky teologie* [online]. Praha, 2013, 2013/4 [cit. 2019-03-21]. ISSN 0862-6944. Dostupné z: <https://www.teologicketexty.cz/casopis/2013-4/Vztah-krestanstvi-a-judaismu-na-pocátku-spolecnych-dejin.html>

⁴⁸ Mk 11, 26-27

⁴⁹ Mt 15, 11

sledovat příběh od Adama až po Krista. Křesťanství nabízí prolomení hříchu a jeho odpuštění, Kristus kázal o pokání a obrácení a sám se stal smírcí obětí. „*Je ale možné přijmout Boží milost a namísto věčné smrti získat spásu.*“⁵⁰ Přes poměrně jednoznačné poselství Nového zákona bylo téma hříchu promyšleno většinou teologů a na toto téma bylo napsáno mnoho a mnoho knih. Proto se pokusíme definovat stručně: hřích je opakem lásky, způsobuje neschopnost navazovat plné vztahy s bližními a Bohem, hřích člověka uvrhuje do nesvobody, svazuje a zotročuje. Povšimněme si také zdůrazňované sociální roviny hříchu. Přesto v křesťanech po staletí zůstává zakotvený strach z neznámého, věřící citlivě reagují na „narušení klasifikačního řádu“. Zamysleme se sami, kdo v dějinách Evropy v minulých staletích byl nečistý a co v očích křesťanské společnosti mohlo člověka pošpinit.

4.2.1. Rituální nečistota žen a křesťanství

Jeden z typických příkladů znečištění je porod a menstruace, jak to můžeme najít u Mary Douglas, tak i ve Starém zákoně v Leviticu 12 a 15. Toto téma z pohledu křesťanství a liturgie zpracovala Michaela Vlčková ve studii „Žehnání matky“. Vlčková upozorňuje na posun významu takového rituálního znečištění v judaismu, od řekněme rituálního chápání k morálnímu a až alegorickému jako důsledek a někdy i zobrazení hříchu.⁵¹ Vztah formujícího se křesťanství a judaismu ve svém článku popisuje Dan Török. Také se zamýšlí nad sebeidentifikací ve smyslu uvědomění si vlastní výjimečnosti prvních křesťanů, nebo přesněji židokřesťanů.⁵² V momentě, kdy se křesťanství začalo šířit misíí sv. Pavla i mezi helenizované židy v diaspoře a především mezi pohany, přichází střet o platnost tzv. Mojžíšova zákona. Otázku vyřešil první tzv. Jeruzalémský koncil zrušením povinnosti obřízky a dodržováním Mojžíšova zákona.⁵³ Můžeme tedy říct, že tímto rozhodnutím křesťané přestali dodržovat rituální závazky a povinnosti Starého zákona a judaismu. Přesto judaismus zůstal jedním z kořenů tradice křesťanství.

---

⁵⁰ List Římanům 6, 23

⁵¹ VLČKOVÁ, Michaela. *Žehnání matky: význam obřadu v Čechách a na Moravě v 16.–21. století*. Praha: Akropolis, 2015. ISBN 978-807-4701-108, s. 24

⁵² TÖRÖK, Dan. *Vztah křesťanství a judaismu na počátku společných dějin*. Teologické texty: *Časopis pro teoretické a praktické otázky teologie* [online]. Praha, 2013, 2013/4 [cit. 2019-03-21]. ISSN 0862-6944. Dostupné z: <https://www.teologickextexty.cz/casopis/2013-4/Vztah-krestanstvi-a-judaismu-na-pocatku-spolecnych-dejin.html>

⁵³ Tamtéž, také Skutky apoštolů 15, 1–21 a také List Galatským 5, 1–12

Pohled na ženu v období raného křesťanství byl formován nejen patriarchálním judaismem, ale také antickou filozofií, která ženu považuje v podstatě za méněcennou. Žena v antickém světě byla považována za opačnou muži, a to ve smyslu ženy jako hmoty a smrtelnosti a muže jako duchovního a nesmrtelného.⁵⁴ Žena je oproti muži nedokonalá, snad i nepovedená, v okamžiku početí je pasivní, a proto menstruace je také projevem oné nedokonalosti a jako taková patologická a nečistá. Aristotelik Tomáš Akvinský toto učení zahrnul posléze i do svého díla, a tedy do učení katolické církve.

Přesto, že Starý zákon vnímá plození potomků za Boží požehnání a plodnost je znamením Boží přízně, Nový zákon u sv. Pavla objevuje novou formu radikálního následování Boha – zdrženlivost a panenství. Zpočátku eschatologický podtext takového učení (očekávání brzkého druhého příchodu Krista) se snoubí s platónským dualismem těla a duše. Radikální skupiny odmítají manželství a nabízejí sexuální abstinenci. Takové odmítnutí tělesnosti může být vnímáno jako osvobozující.⁵⁵ Obdobně o tom píše Fiona Bowie: „*Ovládat svou potřebu je spjato s pocitem autonomie a nezávislosti. Posedlost tělesnými hranicemi (jíst a postit se) byla zároveň mechanismem popírajícím ženskou biologii (menstruaci a mateřství) a úlohu přisuzovanou ženám v patriarchální společnosti.*“⁵⁶ Svatý Ambrož se pokusil vysvětlit, že manželství je nutné a sexuální akt plození dětí je dobrý, ale panenství považuje za lepší a duchovně důležitější; „*V kontrastu s Kristovým nedotčeným tělem se Ambrožovi lidské tělo jeví jako poznamenané ošklivou jizvou – totiž jizvou sexuality. Věřil tomu, že lidská těla ‚zjizvená‘ sexualitou mohou být vykoupena pouze skrze tělo, jehož panenské zrození bylo zcela oprostěno od sexuální žádostivosti.*“⁵⁷ Nejde tedy jenom o samotný akt, ale o sexuální touhu, žádostivost, selhání lidské vůle vystavené pudu. Obdobně sv. Augustin vysvětluje zrození Krista z panny; tento akt byl právě v naprostém souladu těla a vůle. Toto chápání, tedy že znečištění je v rovině morální, nikoli kultické či biologické, se během středověku v křesťanství nepodařilo plně prosadit. Latentní nebezpečí menstrující či rodící ženy zůstalo hluboko pod

---

⁵⁴ VLČKOVÁ, Michaela. *Žehnání matky: význam obřadu v Čechách a na Moravě v 16.–21. století*. Praha: Akropolis, 2015. ISBN 978-807-4701-108, s. 24

⁵⁵ Srovnej VLČKOVÁ, Michaela. *Žehnání matky: význam obřadu v Čechách a na Moravě v 16.–21. století*. Praha: Akropolis, 2015. ISBN 978-807-4701-108, s. 24–29

⁵⁶ BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789, s. 84

⁵⁷ VLČKOVÁ, Michaela. *Žehnání matky: význam obřadu v Čechách a na Moravě v 16.–21. století*. Praha: Akropolis, 2015. ISBN 978-807-4701-108, s. 29

povrchem křesťanské civilizace a bylo živeno opravdu misogynickým pohledem na ženu. Michaela Vlčková ve své studii dále uvádí pozoruhodnou změnu v raném novověku, kdy sice rodička před vstupem do chrámu mohla být podrobena rituálu, ale ne očišťujícímu, ale rituálu díkuvzdání: „... *porod Panny Marie zde není kladen do kontrastu s porody ostatních žen, není zdůrazněna jeho zázračnost, bezbolestnost apod. Je líčen jako Boží spásný zásah do lidského života ve všech jeho situacích, včetně kritického momentu lidského života, totiž porodu.*“⁵⁸ Je otázkou, jak na tuto teologickou změnu reagovali běžní věřící. Každopádně tento rituál byl definitivně zrušen II. vatikánským koncilem a nezdá se, že by rituální znečištění ženy hrálo v dnešním diskursu nějakou roli.⁵⁹

Na závěr této části si dovolíme několik krátkých myšlenek o krvi v křesťanské kultuře. Eucharistie, mše, spočívá zčásti v obětování krve Kristovy. S rostoucí úctou ke Kristovu utrpení se objevují stigmata například u sv. Františka; legendy o svatém Grálu, známe obrazy znázorňující anděly zachytávající do nádob Kristovu svatou krev; svátek Božího těla a shromažďování relikvií spojených s Kristovým fyzickým utrpením; spor o přijímání pod obojí způsobou, tedy jak „těla“, tak i „krve Kristovy“. Tyto příklady ukazují paradoxní stránku, a to rozpor mezi svatou krví a nečistou krví hříšníků.⁶⁰

4.2.2. Svátost smíření

Jak už víme, Mary Douglas klade kultickou nečistotu do úzké souvislosti se sociálním řádem dané kultury. Pokud tedy chceme reflektovat kultickou nečistotu, musíme se zamyslet nad vztahem mezi řádem a ne-řádem. Stejně tak, i když to není na první pohled patrné, křesťanství reflektuje téma hříchu. Hřích je tématem ryze teologickým, ale stejně jako nečistota v antropologii, i hřích rozleptává řád a vztah, působí sociálně. Hřích zkoumaný zpovědníky je pod stejnou kontrolou jako tabu v judaismu a tabu u preliterárních kultur.

---

⁵⁸ Tamtéž, s. 48

⁵⁹ Tamtéž, s. 136–142; také srovnej STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v „dlouhém“ 19. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017. ISBN 978-807-5600-769, s. 140–141

⁶⁰ Srovnej LE GOFF, Jacques a Nicolas TRUONG. *Tělo ve středověké kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2006. Kulturní historie. ISBN 80-702-1826-6., s. 33–38

Pokud chceme mluvit o vnímání čistoty a identity v křesťanství a mluvíme o hříchu jako o ekvivalentu náboženského znečištění, musíme připojit krátké zamyšlení nad svátostí smíření.

Už jsme nastínili, co znamená pojem hřích, připomeňme si že: „*Hřích (...) svévolně narušuje nejhlubší základy a veškeré právní normy lidské společnosti a vede k bezpráví na bližních.*“⁶¹ Dle Nového zákona a tradice církve dal Kristus apoštolům moc odpouštět hříchy a jeho smrt se stala obětí za smíření lidstva s Bohem. Přesto Kristus hřích bral vážně a hlásal obrácení k Bohu. Církev tedy netrestá ani nevnímá znečištění či hřích jako něco katastrofálního, ale naopak jako příležitost k obrácení, církev pečuje o hříšníky a nabádá k pokání. Hřích, ona zrada Bohem darovaného povolání, může být odpuštěn za splnění několika podmínek, především lítosti a uvědomění si svých chyb a snahy o obrácení či pokání.

Jako mnohé další rituály katolické církve, i svátost smíření prošla dlouhým vývojem. Od veřejného a mnohaletého pokání za obzvláště těžké hříchy až k ušní zpovědi raného novověku. Liturgická reforma v polovině 20. st. se snaží znovu připomenout sociální, celospolečenský rozsah hříchu, tedy že hřích není v rovině Bůh – věřící. Zpověď vždy církev vnímala jako svátost, děj, v němž „*skrze církev působí Kristus ke spáse člověka a k oslavě Boží*“.⁶²

Ušní zpověď ve zpovědnici není podle nás rituálem v pravém slova smyslu, i když má ritualizované prvky a přesný průběh. Liturgickou reformou navržené kající bohoslužby prožívané společenstvím věřících se alespoň u nás neujaly. Problematika hříchu je mnohem složitější, než zde podáváme. Odpuštění některých hříchů je možné i mimo liturgii, pokud člověk prožívá skutečnou lítost. „*Křesťanské pokání se neváže na určitou formu, nýbrž že nakonec vždycky vyžaduje radikální vnitřní obrácení kajícího křesťana ke Kristu a k Bohu a že toto obrácení vyžaduje podle přirozenosti člověka také nějakou vnější formu...*“⁶³

Pro naše srovnání v rovině čistota – nečistota s přihlédnutím k antropologickým teoriím je nutné zdůraznit, že hřích znemožňuje věřícímu účast na liturgii, vyčleňuje

---

⁶¹ ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Vyd. 2. Přeložili Václav KONZAL a Pavel KOUBA. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 9788070219683, s. 230

⁶² ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Vyd. 2. Přeložili Václav KONZAL a Pavel KOUBA. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 9788070219683, s. 233

⁶³ F. Nikolasch, citováno dle: ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Vyd. 2. Přeložili Václav KONZAL a Pavel KOUBA. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 9788070219683, s. 239

ze společnosti věřících. Tedy byt' má toto znečištění metafyzickou podobu, působí i reálně do rituálního a v minulosti i do běžného života člověka. Protože ve většinově katolické Evropě bylo vykázání z kostela i společenským stigmatem.

5. Rituál – praxe antropologická a liturgická

5.1 Teorie přechodových rituálů

Termínem přechodové rituály myslíme dramatickou změnu totožnosti, statusu, která je pro své dalekosáhlé kulturně společenské dopady ritualizována. Jedinec nebo skupina se vydává na přechod do vyššího, kvalitativního stavu a rituál pomáhá se s těmito změnami vypořádat.

Ritualizace přechodu v dnešní době nemusí být nutně náboženská, je základem mnoha světských obřadů – sňatek, promoce, vítání občánků, civilní pohřeb, vojenská přísaha. Robert F. Murphy píše přímo o tlaku k ritualizaci, který má sociální pozadí: „*Jakákoli změna v postavení, ať už je normální součástí procesu stárnutí, či nikoliv, je obdobím úzkosti a nejistoty pro toho, kdo změnou prochází a pro všechny lidi v jeho okolí. Tato změna s sebou přináší odpovídající změnu role, čímž je sít' očekávání mezi danou osobou a jejími blízkými narušena a změněna.*“⁶⁴ Přechod začíná ve známé a definované oblasti, kulturním prostoru, v síti klasifikací. Na cestě k novému statusu musí projít, ať již jedinec či společnost, přes místo, kde neexistuje žádný status. Proto je přechod vnímán společností jako nebezpečný.

Antropolog, který se do tohoto tématu ponořil nejhluběji, byl Arnold van Gennep. Právě on vyslovil dnes již klasickou teorii o tom, že „*život člověka se skládá ze sledu různých etap. (...) A ke každému z těchto celků se vztahují obřady, jejichž cíl je stále týž – nechat jedince přejít od jedné determinované situace k jiné, zrovna tak determinované situaci.*“⁶⁵ Ke studiu rituálů tedy vychází ze sociologických předpokladů. Během přechodových rituálů dochází k fyzické odloučenosti, k zápasům nebo i k poznamenání na těle – obřízka, různé typy pořezání. Velmi často jedinec (nebo i skupina) po projití těmito rituály dostane nové jméno. Dosažení dospělosti je provázeno obřadem u různých kultur v různém věku, u dívek se tak děje obvykle kolem první menstruace, ale buď před, během, nebo po. Z toho usuzujeme, že tyto

---

⁶⁴ Citováno dle MURPHY, Robert Francis. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-858-5053-2, s. 187

⁶⁵ VAN GENNEP, Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1997. Mythologie. ISBN 80-710-6178-6, s. 13

rituály nejsou podmíněny fyziologicky, ale vždy společensky. Van Gennep upozorňuje na zajímavé příklady těchto rituálů, ať jsou to rituály dospělosti nebo odchodu z domu na delší cestu. Také připomíná roli prahu (brány nebo symbolické) v rituálu, jako symbolu přechodu a jako klíčový prvek ve všech přechodových rituálech. I překročení prahu (mostu, řeky, brány apod.) má charakter přechodového rituálu se svými vlastními obřady či zvyky.

Van Gennep vytvořil schéma, které všechny rituály přechodu (jako zvláštní kategorie rituálu) dělí do tří fází. První fází jsou rituály odluky, pak rituály pomezí nebo prahové a rituály sloučení nebo přijetí. Jinak řečeno fáze preliminární, liminální a nakonec postliminální (limen = práh).⁶⁶ V praxi tyto fáze nemají stejnou důležitost a jejich projevy jsou více či méně propracované. Střední fáze – liminální – může nabývat jisté autonomie.

Během první fáze je účastník rituálu oddělen od symbolů a zvyků, které byly spjaty s jeho předcházejícím statutem.

Tato fáze se vyznačuje rituály symbolizujícími oddělení, například tělesnou změnou (stříhání vlasů, fyzické změny), nebo dočasným odchodem ze společenství. Vyjadřuje změnu časoprostorových souřadnic. V liminální fázi jedinec není ani tamtím tehdy, ale ještě není oním, je to mezistav. Mezistav postrádající rysy minulého i budoucího sociálního statusu. Je to fáze neurčitosti, zmatku, nerovnováhy. Jedinec je označen jako jiný.

Tato fáze je doprovázena symboly smrti a nebytí, zkouškami odolnosti, a to třeba zápasem, obřízkou, stresem. Rizikem také může být odmítnutí nového začlenění a úmyslné setrvání v této fázi, protože jsou odvrženy hodnoty společnosti a jedinec bude sociálně poškozen svojí nezařazeností. V konečné fázi je jedinec (či skupina) znovu zařazen do společnosti, ale s novým vyšším statutem. Obřady přijetí jsou často oslavovány a spojeny například s hostinou, během níž je potvrzen nově nabytý stav.⁶⁷

---

⁶⁶ VAN GENNEP, Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1997. Mythologie. ISBN 80-710-6178-6, s. 19

⁶⁷ Zpracováno dle KOLESOVÁ, Lucie. *Kultura a rituál: Teorie a praxe rituálu v mezikulturní perspektivě*. České Budějovice, 2008. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Vedoucí práce PhDr. Vít Erban. s. 33–34

5.2. Katechumenát a křest jako příklad přechodových rituálů

Také v euroamerické civilizaci známe velmi dobře různé přechodové rituály. Ty z doby před přijetím křesťanstvím byly buď potlačeny a zapomenuty anebo překryty právě křesťanstvím. Rituály byly nahrazeny liturgickými obřady, které se dělí na svátosti a svátostiny. Svátostí je sedm a jsou spojovány právě s mezními okamžiky lidské existence. Ale toto přiřazení je až druhotné.⁶⁸ Z křesťanského hlediska je primárně obsahem těchto svátostí přechod Ježíše Krista ze smrti do života, tento přechod uskutečňují křesťané spolu s Kristem ve slavení svátostí. Typicky jedno z největších společenských traumat – smrt – má v katolické liturgii svoje vlastní obřady, ale nejedná se o svátost, tedy je v pomyslné hierarchii obřadů na kvalitativně jiném místě než například křest či eucharistie. To, že rituály procházejí vývojem i v tak konzervativní společnosti jako katolická církev, může dokladovat specifický obřad žehnání matky po porodu. Obřad měl v prapůvodu očistit matku a připravit ji na novou fázi života – mateřství. Obřad vlastně vrací rodičku zpátky do společenství.⁶⁹ Lidé především na venkově ovšem hluboko do 19. století cítili zvláštní stav šestinedělky, její změněný stav. Postupně byl obsah církví měněn na díkůvzdání za nový život a zdraví matky. A nakonec byl opuštěn a ve 20. století de facto přiřazen do rituálu křestních obřadů. Můžeme také cítit tření a napětí mezi oficiální naukou a lidovou vírou vnímat, že křest opravdu není v plné své šíři (sekvenci) jenom a pouze rituálem počátku života.

Křest se v průběhu dějin stal typickým příkladem přechodového rituálu. V rané církvi to byl obřad iniciační a posléze se změnil požadavkem na co nejvčasnější křest dětí (iniciovaný velmi častou dětskou úmrtností) na obřad přechodový. V dnešní sekularizované společnosti jsme svědky úbytku křtu dětí, a naopak vzrůstu počtu křtů dospělých. K tomu přispěl i obnova tzv. katechumenátu, tj. obřadu uvedení do křesťanského života. Křest se znovu stává tím, čím by podle teologů měl být, tedy iniciační svátostí. Přesto, dá se křest a rituály s ním spojené zkoumat pomocí teorie van Gennepa?

---

⁶⁸ VLČKOVÁ, Michaela. *Žehnání matky: význam obřadu v Čechách a na Moravě v 16.–21. století*. Praha: Akropolis, 2015. ISBN 978-807-4701-108, s. 156

⁶⁹ Tamtéž, s. 60. Srovnej také STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v „dlouhém“ 19. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017. ISBN 978-807-5600-769, s. 142

Křest jako rituál má více tváří – je rituálem katarzním, očištným od hříchu, iniciačním a přijímacím, křtěný jedinec se stává členem společenství. Je rituálem odlučovacím – odděluje člověka od jeho hříšné minulosti. Křtěná osoba ztrácí určité vlastnosti, aby získala jiné, lepší.⁷⁰ V bibli se píše o křtu u Marka: „*V těch dnech přišel Ježíš z Nazareta v Galileji a byl v Jordánu od Jana pokřtěn. V tom, jak vystupoval z vody, uviděl nebesa rozevřená a Ducha, který jako holubice sestupuje na něj. A z nebe se ozval hlas: ‚Ty jsi můj milovaný Syn, tebe jsem si vyvolil.‘ A hned ho Duch vyvedl na poušť.*“ V židovském náboženství je koupel ve vodě vždy spojena s očištěním, v podobné intenci křtil i Jan Křtitel. U Krista je také křest iniciační a očišťující, je rituálem odluky, protože po něm odchází na poušť (liminální fáze), kde je vystaven pokušení, a když ho překoná, začíná veřejná část jeho života.

Arnold van Gennep se ve své knize také pozastavuje nad jednotlivými fázemi křtu u katolíků, ale vzhledem k datu napsání knihy zachycuje mnohé, co v nové liturgii nenajdeme. Všimněme si, jak je v první fázi – katechumenátu – zájemce o křest postupně uváděn do tajemství církve, zřiká se satana a zla, je mu umožněno po nějaké době účastnit se části mše. Často se připomíná podobnost mezi pozdně antickými mystérii a katechumenátem spočívající v tom, že je katechumen vyveden z kostela před vlastní eucharistií jako největším tajemstvím.

Podle našeho názoru se spíše jedná o krásné vyjádření oné liminality – nejsi už ani nevěřící, můžeš naslouchat božimu slovu, účastnit se společenství, ale nejsi ani křesťan. Nemůžeš se účastnit udílení svátosti. Tyto obřady postupného odlučování končí vyznáním víry. Přijímací rituály začínají vysvěcením vody. Opět ten archetypální symbol očišťující vody. Pokřtěný odloží své šaty, označen křížem – přijat Bohem. Pokřtěný přijímá nové jméno. Dle tradice světce, jemuž se má připodobnit ve svém životě a který bude jeho přímělcem u Boha. V sekvenci křtu se jedná o rituál přijímací, kterým je novokřtěnec přijat do společenství církve. Následuje rožnutí svíce jako symbol nového světla, znovunarození.⁷¹ Křest dospělých je doplněn svátostí bířmování a první eucharistií. I zde vidíme pokračování sekvence rituálu, jak ji nastínil Arnold van Gennep – rituál přijetí se společnou hostinou. Eucharistie teologicky jako

---

⁷⁰ VAN GENNEP, Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1997. Mythologie. ISBN 80-710-6178-6, s. 65

⁷¹ Srovnej tamtéž, s. 92–93

největší tajemství víry, antropologicky jako rituál společného jídla, rituál přijetí. Antropologický požadavek na kolektivní prožívání rituálu křest také naplňuje. Podle katolické církve je křest aktem přijetí do církve, začlenění k božimu lidu a mělo by se křtít během mše a ideálně během hlavního svátku – Velikonoc. O symbolice cesty či přechodu se vyjadřuje i úvod k obřadům: „*Na této cestě ... jsou určité stupně, po nichž katechumen vystupuje, jako by procházel branou a stoupal po stupních.*“⁷² Důležité je i to, kde se obřady konají. Tak představení katechumenů probíhá ve vstupu, v chrámové předsíni,⁷³ křest se může uskutečnit v oddělené kapli. Rituál doprovází několik symbolických obdarování například Novým zákonem nebo křížem.

Na závěr předložíme schéma katechumenátu závazné v Arcidiecézi pražské. Prvním obdobím je takzvaný předběžný katechumenát – člověk slyší volání Boží, dochází k obrácení a roste touha po přičlenění k církvi. Katechumenát je určený k úplnému poučení v oblasti víry. Katechumenát je cestou poznání. Začíná zapsáním mezi katechumeny a končí zapsáním mezi čekatele křtu. Období očišťování a zasvěcování je přípravou duchovní doprovázenou množstvím obřadů, například exorcismů, obřadem svěřování pokladů církve.

Období končí vlastním přijetím iniciačních svátostí. Fáze po křtu je nazývána mystagogie, novokřtěnec má proniknout do hloubky svátostí, které přijal.⁷⁴

Na výše uvedeném zřetelně vidíme, že obřad přijetí do křesťanského života postupuje podle schémat představených Arnoldem van Gennep. Vlastní katechumenát je oddělením od společenství – přijetí znamená kříže a pomazání olejem vyjímá člověka z běžné společnosti. Rituál pomezí je obdobím zasvěcování, kdy katechumen prožívá skutečnou proměnu. Pokud člověk nepřijme křest, je opravdu společensky nikým, těžko se navrátí k předchozímu životu, ale života církve se také nemůže zúčastnit. Období mystagogie se po přijetí iniciačních svátostí stává obdobím začlenění.

---

⁷² *Uvedení do křesťanského života*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1987

⁷³ ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Vyd. 2. Přeložili Václav KONZAL a Pavel KOUBA. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 9788070219683, s. 169

⁷⁴ Viz Řád katechumenátu v Arcidiecézi pražské in *Křesťanská iniciace dospělých: Sborník příspěvků z pracovního semináře Křesťanská iniciace dospělých 26.–27. května 2009 Želiv*. České Budějovice: Tomáš Halama, 2010. ISBN 978-80-87082-16-4

6. Mýtus a antropologie náboženství

Mýtus – je jen málo pojmů, které vybízejí k tolika interpretacím. Slovo mýtus používá i běžný, hovorový jazyk často v pejorativním smyslu, filologové pod tímto slovem myslí příběhy starých kultur. Jsou to příběhy o vzniku světa a lidského řádu či kultury, doplní antropolog. „... (T)ermínu mýtus se užívá i pro ahistorické příběhy používané k potvrzení mocenských vztahů, aby se společenské vztahy jevíly jako přirozené a preexistující.“⁷⁵ Mýtus je ona symbolická složka, která historické události přidá emocionální rovínu na úkor faktičnosti. Mýtus existuje před dějinami a mimo ně, je to historická lidská zkušenost vepsaná do jazyka znaků a archetypů objevující se ve snech, vyprávěních a umění. Může se zkoumat obsah mýtu, struktura, narativní forma nebo jednotlivé konstruktivní prvky a motivy. Teologové mají za úkol zkoumat posvátné texty a to, jak si lidé předávají své morální a právní zákoníky. Podrobují kritickému pohledu jejich kulturní hodnotu a dějinnou zkušenost, která je v nich zakódována. Mýtus na rozdíl od legendy je obecně chápán jako příběh s přesahem do oblasti posvátna, je to posvátný příběh. „Mýtus se vždy vztahuje k minulým událostem, k nimž došlo (...) ,už dávno'. Ale vnitřní hodnota přisuzovaná mýtu vyplývá z toho, že události, jež se údajně odehrály v daném čase, vytvářejí také trvalou strukturu. Ta se vztahuje zároveň k minulosti, přítomnosti i budoucnosti.“⁷⁶

Jako jiné termíny používané v antropologii je i mýtus těžko a obtížně definovatelný. Profesor Robert A. Segal nabízí tuto stručnou definici: „Mýtus je příběh, jehož hlavními postavami jsou osoby a který uskutečňuje něco významného pro své vyznavače, kteří jsou houževnatými zastánci tohoto mýtu.“⁷⁷

---

⁷⁵ BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789, str. 271

⁷⁶ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2007. Capricorn (Argo). ISBN 80-720-3713-7., s. 184

⁷⁷ BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789, s. 273

6.1. Mýtus, rituál a náboženství

Jednou z důležitých oblastí antropologie náboženství je, jaký mají mezi sebou vztah mýtus a rituál a náboženství. Tedy co je v náboženství důležitější, zda má prvenství rituál nebo mýtus. Mýtus byl chápán poněkud romanticky a mytologie byla spojena se „způsobem myšlení oproštěným od konkrétních společenských forem a zkoumaným převážně prostřednictvím textů.“⁷⁸ Rituál oproti tomu je výrazem náboženství a jako vnějškově realizovaná forma se dá empiricky zkoumat. V souladu s pozitivistickým chápáním společenských věd na začátku 20. století byla hledána starší vývojová fáze náboženství (mýtus, nebo rituál), upozorňováno na úpadek či na zlatý věk náboženství. Vědci dokazovali primitivní nebo rozvinuté formy náboženství, a to za pomoci už zmíněného vztahu mýtus-rituál-náboženství.

Pokud jsme nastínili obsah termínu mýtus, je čas zeptat se na jeho funkci a smysl. Mýtus má nezastupitelnou roli při utváření kultury dané společnosti. Je to dekret či průvodce k činnostem, s nimiž je spjat. Rituály, organizace nebo obecně kulturní instituty obsahují přímé odkazy na mýtus a ten je také pokládán za pravou příčinu jejich existence. Příběhy jsou integrální součástí kultury, jsou dogmatickou páteří civilizace. Mýty zabraňují upadnutí společnosti do chaosu. Mýtus je používán k ospravedlnění státu quo.

Vladimír Boublík se zamýšlí nad tím, do jaké míry se mýtické myšlení podílí na poznání pravdy. Když se proti sobě postaví vědecký a mýtický výklad světa, pravda je dávana vždy vědě. Mýtus se zdá být pozůstatkem primitivního či zaostalého názoru. Ale mýtus je „plodem bezprostředního životního zachycení skutečnosti. Podobné poznání se pochopitelně nevyjadřuje ve vědeckých výrazech, nýbrž spíše v obrazech a symbolech, které mohou snáze zachytit tajemství vzniku a smyslu života a světa.“⁷⁹

---

⁷⁸ BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789, s. 274

⁷⁹ BOUBLÍK, Vladimír. *Setkání s Ježíšem*. Řím: Křesťanská akademie, 1970. Náboženská edice, s. 103

6.2. Mýtus a křesťanství

Mýtus a křesťanství je velmi vděčné téma. Byť v našem prostředí se často vyskytuje toto spojení spíše v pejorativním slova smyslu. To nás zajímat nebude, bereme i v tomto křesťanství jako náboženství sui generis. Také vynechejme mýtus ve smyslu hledání fantastických jevů a stvoření, hledání mýtických dějů a podobně.

Když se letmo podíváme na základní antropologická témata v oblasti výzkumu mýtu, hned nás napadají konkrétní jevy křesťanství, které mají stejná schémata. Bible je mýtus jako příběh ustavující status quo, obsahující jak kosmogonické mýty, tak i antropogonické. Jako antropogonické mýty můžeme vnímat jak příběh o stvoření člověka, tak i ostatní příběhy o vyvolení člověka a celého židovského národa. Bible je plná mýtů vysvětlujících různé svátky. A to nejen židovské, ale i obecně křesťanské svátky odrážejí události a příběhy, které se odehrály v Novém zákoně. Celá Bible je také soteriologickým mýtem, příběhem o záchraně a spáse lidstva, ale obsahuje i jednotlivé příběhy o záchraně lidstva, národa, náboženství či jednotlivého člověka. Jako základní kniha dvou světových náboženství samozřejmě obsahuje i eschatologické mýty. Neboť náboženství židů i křesťanů směřuje ke konečnému cíli. Myslím si, že i biblisté identifikují některé příběhy Bible jako pohádku či lidové vyprávění.

Pokud budeme hledat další antropologické typy jako vyprávění o hrdinech, i ty samozřejmě v Bibli najdeme. Klasické Campbellovo⁸⁰ schéma cesty hrdiny je v Bibli mnohokrát použito, najdeme v ní odchody na poušť, přísliby boží pomoci, a nakonec hrdina pomáhá vyvolenému národu.

Nejdůležitějším takovým vyprávěním o hrdinovi je samozřejmě příběh Ježíše Krista. I ve vyprávění o jeho osudech nacházíme archaickou třístupňovou strukturu vyprávění. V souladu s jinými autory⁸¹ je to ovšem mýtus mnohem hlubší a mnohvrstevnatý. Mýtus koexistuje s rituálem, opakováním toho, co dělá hrdina mýtu, posvěcují svoje

---

⁸⁰ Podrobněji BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789, s. 290–294

⁸¹ Podrobněji ELIADE, Mircea. *Mýtus o věčném návratu: (archetypy a opakování)*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993. Oikúmené s. 21–24

chování, dávám mu smysl a přesah. Trpící Kristus dává smysl lidskému utrpení a jeho zmrtvýchvstání dává konečný smysl celé lidské existenci. Je to mýtus, který zprostředkuje vystoupení z času, setkání z transcendencí.

Bible je mýtus sama o sobě, Bible je zároveň mytologie. Dává věřícím odpověď na základní lidské otázky, jako „Proč vznikl svět?“, „Proč existuji já?“, „Odkud pocházím a kam směřuji?“. V mýtu člověk prožívá sounáležitost s širším celkem, se stejně věřícími, překračuje sám sebe. Označení Bible jako mýtu může být i potěšující, vždyť Claude Lévi-Strauss označil příběh za podstatu mýtu, tou podstatou není ani styl, forma vyprávění. Mýtus je řečí, v níž se smysl odpoutává od jazykového základu, na němž se rozvinul.⁸² To, že je v Bibli přítomen mýtus, nás nesmí překvapit, Bible je Boží Slovo, jak věří křesťané, které mluví jazykem a pojmy své doby.⁸³

6.3. *Mýtus a katolická liturgie*

Podstatou katolické liturgie jsou svátosti ustanovené Kristem a zaznamenané v Novém zákoně. Katolická církev pro výklad rituálů, které nejsou jednoznačně zachyceny v Bibli, používá pojem tradice.⁸⁴ Tyto prvky vycházející z tradice jsou velmi často dohledatelné v historii, celá plejáda liturgistů zkoumá staré spisy a dnes máme historicky podložený každý prvek liturgie. Víme, že mnohé modlitby jsou převzaty i ze židovského synagogálního rituálu. Náboženství je o víře a katolíci věří v tzv. apoštolskou posloupnost, což je mýtus, že je tradice předávána od apoštolů až k dnešní hierarchii. Tedy katolická tradice je sama o sobě aitiologickým mýtem. Součástí této tradice je typicky katolická víra ve světcy, hrdiny víry. I sama církev v druhé polovině 20. století mnohé z těchto světců odsoudila do role příběhů vymyšlených, či lépe legend. Ponechala jen ty svaté, jejich historická realita je nesporná, jako odpověď na přiblížení víry a náboženství.

---

⁸² Srovnej LÉVI-STRAUSS, Claude. *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2007. Capricorn (Argo). ISBN 80-720-3713-7, s. 182–186

⁸³ Srovnej BOUBLÍK, Vladimír. *Setkání s Ježíšem*. Řím: Křesťanská akademie, 1970. Náboženská edice, s. 106–107

⁸⁴ Srovnej ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Vyd. 2. Přeložili Václav KONZAL a Pavel KOUBA. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 9788070219683, s. 183

Mše u katolíků se skládá ze dvou základních částí, jimiž jsou bohoslužba slova a bohoslužba oběti. Při první části je dán důraz na čtení z Bible, tedy čtením, modlitbou a meditací je zpřítomňován biblický mýtus a je aktualizován, projektován do života věřících. „*Toto Boží slovo si lid přivlastňuje zpěvy a hlásí se k němu vyznáním víry. Jím posílen se v přímlovách modlí za potřeby celé církve a za spásu celého světa.*“⁸⁵ V druhé části dochází během přesné citace Kristových slov k transsubstanciaci, proměně chleba a vína v tělo a krev Krista. Oči antropologa opět vidí ono archaické a transkulturní schéma.

---

⁸⁵ ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Vyd. 2. Přeložili Václav KONZAL a Pavel KOUBA. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 9788070219683, s 183

Závěr

Jsme v závěru práce, jejímž smyslem je upozornit na jiný úhel pohledu na katolickou liturgii. K jejímu zkoumání jsme si vzali na pomoc antropologii, použili jsme její kategorie a pokusili se je aplikovat na katolickou liturgii. Vznikla tím transkulturní studie.

V katolické církvi probíhá, byť pod povrchem, reflexe liturgického hnutí a reformy. Připomíná se potřeba pochopení a vrůstání do liturgie, mnoho dobrých katolíků i dnes netuší, co se skrývá pod pojmem liturgie. Snad by mohla pomoci i cesta, kterou jsme se pokusili ukázat. Je nutné stavět liturgii do kontextu s rituálními studii a antropologií náboženství. Liturgie je Boží dar člověku, jak věří katolíci, ale reakce na tento dar je lidská.

Na druhou stranu je potřeba, aby se antropologové více věnovali výzkumu své vlastní kultury, svého zázemí, pokud chtějí plně stát za svým kulturním relativismem. Za poslední století byly objeveny mnohé nástroje, schémata a nezmizela touha po objevení prvků společných všem lidským kulturám. Tato „gramatika forem víry a praktik všeho druhu“⁸⁶ má jistě obsahovat i rituály katolické církve.

Pokud chce být vědec kultury a lidství opravdu nestranný, je nezbytné, aby si uvědomil, nakolik je i podvědomě formován náboženstvím svým i své kultury. Vždyť Mary Douglas, Victor Turner i E. E. Evans-Pritchard byli katolíci, jak upozorňuje Thomas Hylland Eriksen.⁸⁷

---

⁸⁶ Srovnej COPANS, Jean. *Základy antropologie a etnologie*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-717-8385-4, s. 75

⁸⁷ ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6, s. 255–276

Seznam použité literatury

ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Vyd. 2. Přeložili Václav KONZAL a Pavel KOUBA. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 9788070219683.

BENEDIKT XVI. *Duch liturgie*. Vyd. 2. Přeložili Petr KOLÁŘ a Markéta KOLÁŘOVÁ. Brno: Barrister & Principal, 2012. ISBN 9788087474570.

BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008. Teologie (Vyšehrad). ISBN 978-807-0219-652.

BOUBLÍK, Vladimír. *Setkání s Ježíšem*. Řím: Křesťanská akademie, 1970. Náboženská edice.

BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3673-789.

COPANS, Jean. *Základy antropologie a etnologie*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-717-8385-4.

DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu*. Praha: Malvern, 2014. KULA. ISBN 978-80-87580-91-2.

ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1994. Knihy ze světa.

ELIADE, Mircea. *Mýtus o věčném návratu: (archetypy a opakování)*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993. Oikúmené.

ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.

HELLER, Jan a Milan MRÁZEK. *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*. 2., rev. vyd. Praha: Kalich, 2004. Studijní texty (Kalich). ISBN 80-701-7721-7.

KOLESOVÁ, Lucie. *Kultura a rituál: Teorie a praxe rituálu v mezikulturní perspektivě*. České Budějovice, 2008. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Vedoucí práce PhDr. Vít Erban.

KOPEČEK, Pavel. *Liturgické hnutí v českých zemích a pokoncilní reforma*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2016. ISBN 978-807-3254-193.

Křesťanská iniciace dospělých: Sborník příspěvků z pracovního semináře Křesťanská iniciace dospělých 26.–27. května 2009 Želiv. Praha: Tomáš Halama, 2010. ISBN 978-80-87082-16-4.

KWIECIEŃ, Tomasz. *Chvála těla: tělesný rozměr liturgie*. Praha: Krystal OP, 2017. ISBN 978-80-7575-019-8.

LE GOFF, Jacques a Nicolas TRUONG. *Tělo ve středověké kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2006. Kulturní historie. ISBN 80-702-1826-6.

LÉVI-STRAUSS, Claude. *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2007. Capricorn (Argo). ISBN 80-720-3713-7.

MURPHY, Robert Francis. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-858-5053-2.

SCHIRCH, Lisa. *Ritual and symbol in peacebuilding*. Bloomfield, CT: Kumarian Press, c2005. ISBN 978-1565491946.

STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v „dlouhém“ 19. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017. ISBN 978-807-5600-769.

TÖRÖK, Dan. Vztah křesťanství a judaismu na počátku společných dějin. *Teologické texty: Časopis pro teoretické a praktické otázky teologie* [online]. Praha, 2013, 2013(4) [cit. 2019-03-21]. ISSN 0862-6944. Dostupné z: <https://www.teologicketexty.cz/casopis/2013-4/Vztah-krestanstvi-a-judaismu-na-pocatku-spolecnych-dejin.html>

VAN GENNEP, Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1997. Mythologie. ISBN 80-710-6178-6.

VLČKOVÁ, Michaela. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Malvern, 2017. ISBN 978-807-5301-031.

VLČKOVÁ, Michaela. *Žehnání matky: význam obřadu v Čechách a na Moravě v 16.–21. století*. Praha: Akropolis, 2015. ISBN 978-807-4701-108.

Lateralizace mozkových hemisfér. In: Wikisofia [online]. [cit. 2018-11-23]. Dostupné z: https://wikisofia.cz/wiki/Lateralizace_mozkov%C3%BDch_hemisf%C3%A9r

Znak (lingvistika). In: Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2019-01-31]. Dostupné z: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Znak_\(lingvistika\)#Modern%C3%AD_teorie](https://cs.wikipedia.org/wiki/Znak_(lingvistika)#Modern%C3%AD_teorie)

Prameny

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad. 13. vyd., (4. opr. vyd.). Praha: Česká biblické společnost, 2007. ISBN 978-80-85810-58-5.

Konstituce o posvátné liturgii: Sacrosanctum Concilium [online]. 1963 [cit. 2019-03-19]. Dostupné z: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19631204_sacrosanctum-concilium_cs.html

Křestní obřady: křest malých dětí. 2. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-7192-378-8

Obřady pokání. Praha: Česká liturgická komise, 1982

Uvedení do křesťanského života. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1987